

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE TEOLOGIE REFORMATĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ „ECUMENE”

Istoria instrumentelor muzicale bisericesti din
protopopiatele reformate Dej, Sic și Gurghiu

LUCRARE DE DISERTAȚIE

CONDUCĂTOR ȘTIINȚIFIC:
PROF. DR. BUZOGÁNY DEZSŐ

DOCTORAND:
SIPOS DÁVID

CLUJ

2016

PREFATĂ	6
INTRODUCERE	9
ZONA DE CERCETARE	9
ISTORIA CERCETĂRII	11
CAUZA ȘI OBIECTIVUL CERCETĂRII	18
MODALITATEA ȘI RESURSELE CERCETĂRII	20
STRUCTURA LUCRĂRII	27
ORGI ÎN TRANSILVANIA	28
<i>La început</i>	28
<i>În epoca de reformă în Europa de Vest</i>	30
<i>În epoca de reformă în Ungaria și în Transilvania</i>	32
<i>În biserica reformată din Transilvania</i>	33
<i>Pupitrele pentru cantori</i>	37
<i>Apariția orgilor la reformatii din Transilvania</i>	38
<i>Dascălii în față cu noile provocări</i>	42
<i>Orgile în secolul al 19-lea la reformatii din Transilvania</i>	45
<i>Primul război mondial și perioada de după război până în zilele noastre</i>	46
REPERTORIUL DE ORGI	49
ISTORIA ORGILOR DIN PROTOPOPIATUL REFORMAT DEJ	49
<i>Istoria protopopiatului reformat Dej</i>	49
<i>Alsótők – Tiocu de Jos</i>	51
<i>Bádok – Bădești</i>	53
<i>Csomafája – Ciumăfaia</i>	55
<i>Dés – Dej</i>	56
<i>Désakna – Ocna Dej</i>	75
<i>Domokos – Dămăcușeni</i>	79
<i>Hagymáslápos – Lăpușel</i>	84
<i>Hídalmás – Hida</i>	87
<i>Kendilóna – Luna de Jos</i>	89
<i>Kérő – Băița</i>	92
<i>Kide – Chidea</i>	93
<i>Kolozsborsa – Borșa</i>	94
<i>Koltó – Coltău</i>	97
<i>Katalin – Cătălina</i>	99
<i>Kozárvár – Cuzdrioara</i>	100
<i>Magyarlápos – Târgu Lăpuș</i>	102
<i>Ördögkeresztúr – Cristorel</i>	107
<i>Páncélcseh – Panticeu</i>	108
<i>Radákszinye – Răzbuneni</i>	109
<i>Sárosmagyarberkesz – Berchez</i>	111
<i>Válaszút – Răscruci</i>	115
ISTORIA ORGILOR DIN PROTOPOPIATUL REFORMAT SIC	119
<i>Istoria protopopiatului reformat Sic</i>	119
<i>Almásalmom - Malin</i>	121
<i>Apanagyfalu – Nușeni</i>	124
<i>Árpástó – Branîștea</i>	125
<i>Baca – Bața</i>	128
<i>Bálványosváralja – Unguraș</i>	129
<i>Bethlen – Beclean</i>	136
<i>Bonchida - Bonțida</i>	138

<i>Búza – Buza</i>	140
<i>Feketelak – Lacu</i>	142
<i>Felőr – Uriu</i>	145
<i>Kékes – Chiochiş</i>	148
<i>Magyarberéte – Bretea</i>	151
<i>Magyarborzás – Bozieş</i>	155
<i>Magyardécse – Cireşoaia</i>	157
<i>Magyarnemegye – Nimigea</i>	169
<i>Magyarpalatka – Pălatca</i>	171
<i>Magyarszovát – Suatu</i>	173
<i>Melegföldvár – Feldioara</i>	175
<i>Mezőkeszű – Chesău</i>	177
<i>Mezőméhes – Miheşu de Câmpie</i>	180
<i>Nagysármás – Sărmaşu</i>	181
<i>Noszoly – Năsal</i>	183
<i>Ördögösfüzes – Fizeşu Gherlii</i>	185
<i>Pusztakamarás – Cămăraşu</i>	188
<i>Retteg – Reteag</i>	190
<i>Somkerék – Şintereag</i>	192
<i>Szamosújvár – Gherla</i>	194
<i>Szásznyíres – Nireş</i>	196
<i>Szentmáté – Matei</i>	200
<i>Szék – Sic</i>	201
<i>Szépkenyerűszentmárton – Sânmărtin</i>	205
<i>Tacs – Tonciu</i>	207
<i>Vajdakamarás – Vaida-Cămăraş</i>	209
<i>Visa – Vişea</i>	212
ISTORIA ORGILOR DIN PROTOPOPIATUL REFORMAT GURGHIU	215
<i>Istoria protopopiatului reformat Gurghiu</i>	215
<i>Abafája – Apalina</i>	218
<i>Alsóbölkény – Beica de Jos</i>	221
<i>Beresztelke – Breaza</i>	225
<i>Dedrászélplak - Gorenii</i>	228
<i>Disznajó – Vălenii de Munte</i>	230
<i>Erdőcsinád – Pădureni</i>	233
<i>Gernyeszeg – Gorneşti</i>	236
<i>Görgényszentimre – Gurghiu</i>	243
<i>Holtmaros – Lunca Mureşului</i>	245
<i>Jód - Ieud</i>	248
<i>Kisfülpös – Filpişu Mic</i>	249
<i>Körtvélyfája - Periş</i>	252
<i>Magyarfülpös – Filpişu Mare</i>	253
<i>Magyaró – Aluniş</i>	255
<i>Magyarpéterlaka – Petrilaca de Mureş</i>	258
<i>Magyarrégen – Reghinul Unguresc</i>	260
<i>Marosfelfalu – Suseni</i>	263
<i>Marosjára – Iara de Mureş</i>	271
<i>Marossárpatak - Glodeni</i>	272
<i>Marosvécs - Brâncovenesti</i>	275
<i>Mezőköbölkút - Fântâniţa</i>	279

<i>Nagyercse - Ercea</i>	281
<i>Nagyölyves – Ulieș</i>	281
<i>Pókakeresztúr – Păcureni</i>	284
<i>Radnótfája - Iernuțeni</i>	287
<i>Sáromberke - Dumbrăvioara</i>	289
<i>Szászlúdvég - Logig</i>	292
<i>Szászrégen – Reghinul Săsesc</i>	293
<i>Tancs - Tonciu</i>	295
<i>Teke – Teaca</i>	298
<i>Toldalag - Toldal</i>	301
<i>Vajdaszentivány - Voivodeni</i>	302
LOCUL ORGILOR CELOR TREI PROTOPOPIATE PE PALETA ORGILOR DIN	
TRANSILVANIA	306
REZULTATE, CONCLUZII	306
ÎNTREBĂRI, SARCINI, OBIECTIVE ULTERIOARE	320
BIBLIOGRAFIE	322
ALBUM CU FOTOGRAFII	326

Rezumat

Introducere

În acest capitol delimităm domeniul cercetării și motivăm această delimitare. Aceasta este urmată de istoria cercetării, în care enumerăm cele mai importante lucrări apărute în domeniul lingvistic maghiar, în mod deosebit în publicațiile despre orgile din Transilvania și repertoriul orgilor. În partea următoare prezentăm scopul și motivul cercetării noastre, după care informăm cititorul cu privire la metodele de cercetare și sursele de cercetare. După aceasta putem citi despre structura lucrării, după care terminăm partea introductivă cu istoria generală a utilizării orgilor în cadrul bisericii reformate.

Domeniul cercetării

Grupul de cercetători ai Asociației Pokoly József efectuează de mai multe decenii evaluarea pe protopopiate a parohiilor reformate din Transilvania, cu predilecție a celor care sunt în declin, prelucrarea arhivelor acestora și publicarea arhivelor. Ca și un prim pas au publicat procesele verbale de vizite canonice, după care cercetările au cuprins treptat și evaluarea obiectelor de cult și textilelor. În 2007 la acestea s-a adăugat și cercetarea orgilor, publicațiile care în urma cercetării au văzut lumina zilei cuprind și evaluarea, istoria orgilor din protopopiatele respective.

Deci cercetarea funcționează în grup, iar domeniul de cercetare colectează conform granițelor istorice a protopopiatelor reformate din Transilvania datele istorice a parohiilor aparținătoare, începând de la procesele verbale ale vizitelor canonice și până la orgi. Echipa de cercetători momentan lucrează în protopopiatele istorice din Dej, Gurghiu și Sic, astfel ne-a fost dat ca cercetarea noastră privind orgile să-l facem în aceste trei protopopiate, sub denumirea *Istoria instrumentelor muzicale bisericesti din protopopiatele reformate Dej, Sic și Gurghiu*. În aceste trei protopopiate au fost în total 201 parohii, dintre care în 87 au fost sau sunt orgi.

În Protopopiatul istoric Reformat din Dej au fost 71 de parohii, în Protopopiatul Reformat din Sic 81 iar în Protopopiatul Reformat din Gurghiu au fost 48 de parohii. Deci granițele protopopiatelor istorice nu coincid cu granițele actuale, astfel din parohiile examinate mai multe se găsesc momentan în alte protopopiate, dar totuși sunt examinate în prezenta lucrare. (Cum ar fi de exemplu Miheșu de Câmpie, Sărmașu, Ernei în Protopopiatul Reformat Mureș-Câmpie; Vaida-Cămăraș, Pălatca, Suatu, Chesău, Cămărașu, Borșa, Chidea,

Ciumăfaia, Cristorel, Răscruți, Vișa în Protopopiatul din Cluj) sau chiar în alte eparhii (de ex. Coltău-Cătălina, Târgu Lăpuș, Dămăcușeni, Berchez în Eparhia Reformată de pe lângă Piatra Craiului). Din punctul de vedere a granițelor exact aceste ultime cinci parohii se regăsesc într-o situație interesantă, deoarece nu pot fi considerate parte din Protopopiatul istoric din Dej. Cele cinci parohii care au aparținut din punct de vedere administrativ de Transilvania, dar din punct de vedere bisericesc au aparținut de Eparhia Tiszántúl, și în cadrul acesteia de Protopopiatul din Baia Mare, și numai în 1821 au fost anexate împreună cu altele la Protopopiatul din Dej, unde au rămas până la mijlocul secolului 20. Deoarece istoria privind orgile a acestor cinci parohii cade exact pe perioada protopopiatului din Dej, din punctul de vedere al istoriei orgilor le considerăm aparținând de protopopiatul din Dej.

Istoria cercetării

După cum reiese și din prezentul repertoriu a orgilor, în teritoriul cercetat cele mai multe orgi au fost construite în a doua parte a secolului 19. Cea mai mare parte a instrumentelor muzicale construite atunci erau primele orgi în biserică, dar în partea mai mică a comunităților în această perioadă se construia a doua sau a treia orgă. ”Întârzierea” raportată față de sași semnaleză faptul că instrumentele muzicale nu erau atât de apreciate în comunități, respectiv că comunitățile care și-au schimbat orgile nu le considerau pe acestea monumente de artă, exclusiv numai proporția de preț-valoare dintre utilizare, reparare și construirea unui nou a contat dacă să păstreze sau să scape de câte un instrument muzical vechi, eventual să-l valorifice ca și piesă de schimb. Astfel nu putem spune că comunitățile sau în general conducerile bisericilor ar fi fost direcționate în decizia lor de a achiziționa o orgă nouă sau de a o schimba pe cea veche de criterii de protejare a monumentelor de artă. Este adevărat, acest lucru nu se poate afirma nici despre sași, care niciodată nu au ezitat să dea reformaților instrumentele lor vechi, dacă au avut posibilitatea să construiască unul nou. Astfel în secolul 19 nu a existat o cercetare sistematică privind orgile, încă și prelucrarea sistematică și atotcuprinzătoare a istoriei protopopiatelor a pornit numai în a doua parte a secolului. În aceste lucrări deja a apărut în scris, ca și parte a istoriei bisericești a parohiilor, construirea noilor instrumente, vânzarea celor vechi, câteodată și repararea lor. Construirea orgilor – ca și dată care aparține de istoria comunităților, parohiilor – a apărut prima dată în Șematismul Eparhiei Reformate din Transilvania.

Șematismul publică din 1863 istoria unor protopopiate, parohii, dar în primele volume nu pomeneste încă de orgi. Din 1867 la capătul istoriei parohiilor pe lângă obiectelor de cult, fețe de mese domnești și clopote deja sunt pomenite și orgile, de multe ori împreună cu data

fabricației, respectiv locul de proveniență a acestora. Aceste date de cele mai multe ori provin de la preoți, care de cele mai multe ori au constituit istoria adunării din materialul arhivei. Și așa datele din Șematismul bisericii reformate din Transilvania trebuie gestionate câteodată cu reținere, pe parcursul cercetărilor de mai multe ori s-a dovedit că datele din șematisme sunt false, deși s-a putut găsi și sursa datelor eronate în arhiva parohiilor, adică eroarea nu a provenit de la cel care a comunicat datele, deoarece și în sursa din arhivă datele erau deja greșite. Următoarea evaluare a parohiilor a fost făcută deja după primul război mondial de către Debreczeni László. Însă pe parcursul turneului său din anii 1926-1936 în care a evaluat clădirile bisericesti și bunurile imobile, nu a făcut însemnări privind orgile.

Începând cu anii 1950 comunitățile reformate au încercat să păstreze fiecare orgă în parte, și să le repare de bine de rău pe cele stricate, deoarece nu erau posibilități să se cumpere unele noi. Începând din acești ani a început să crească valoarea și din punct de vedere spiritual a orgilor, dar încă nu s-a realizat o evaluare științifică în Transilvania. În Ungaria colecția și publicațiile de un grad ridicat a lui Szigeti Kilián au ridicat din prima ștacheta cercetărilor privind orgile. Seria lui Szigeti Kilián se bazează pe niște cercetări de arhivă amănunțite, în care ni se conturează o imagine largă a construcției de orgi din Ungaria. În aceste volume se regăsesc descrierile, istoria construirii, în anumite situații și dispozițiile extrase din arhive a orgilor vechi, care nu mai există. A grupat descrierea orgilor unor orașe și împrejurimilor unor orașe și după constructorul orgilor, astfel putem să facem cunoștință cu lucrările câte unui constructor de orgi într-un volum.

În Transilvania, aproximativ concomitent cu cercetarea lui Szigeti Kilián a început cercetarea privind orgile, în condiții mult mai defavorabile decât în Ungaria. Dávid István este primul care în anii 1970 a spart gheața, și care început să colecteze istoria orgilor monumente artistice din Transilvania, indiferent de ce cult țineau acestea. Cercetarea sa a fost îngreunată de condițiile de atunci, nu au existat posibilități de cercetare la fața locului de un nivel ridicat, astfel realitatea a trebuit extrasă din relatările preoților de atunci. Începând cu 1977 a distribuit între preoți, cantori chestionare în vederea completării acestora, prin aceasta începând prima prelucrare cuprinzătoare a orgilor din bisericile reformate din Transilvania. Recensământul l-a centralizat cu datele orgilor aflate în bisericile altor culte, din care în 1996 a văzut lumina zilei singurul repertoriu privind istoria orgilor din teritoriile din Transilvania, Partiumul, Banatul și câteva localități din vechea Românie, sub numele de *Műemlék orgonák Erdélyben [Orgi monumente de artă din Transilvania]*. Poate singura deficiență a acestei opere este că deoarece cuprinde o zonă foarte largă, și dorește să comunice foarte multe date, la multe ori nu comunică alte informații în afară de structura orgii, constructorul și data fabricației

acesteia. Din datele obținute la mâna a doua putea să se nască niște descrieri foarte scurte a orgilor, iar acolo unde Dávid István a avut posibilitatea să efectueze și cercetări în arhive, acolo și istoria orgii este completă. Evaluarea orgilor efectuată de reformați a fost urmată și de către bisericile protestante, în 1987 Eparhia Reformată de pe lângă Piatra Craiului, iar după aceasta și Biserica Unitariană din Transilvania a pornit evaluarea conform modelului din Transilvania. Deci Dávid István a inițiat un întreg proces în sânul bisericilor maghiare protestante din Transilvania, însă cartea care a apărut în urma cercetării conține nu numai datele acestor instrumente muzicale, ci și a orgilor din bisericile romano-catolice și evanghelice săsești. Cartea a devenit piatră de bornă în istoria tânără a cercetării orgilor din Transilvania, până acum neapărând un repertoriu de orgi mai cuprinzătoare decât aceasta.

Alte lucrări deja apărute țin deja de categoria cercetării detaliilor, iau sub lupă orgile și arhitectura orgilor dintr-o regiune, perioadă de timp sau cult, în câteva cazuri prelucrează operele câte unui constructor productiv al orgilor. În categoria de lucrări ale cultelor aparține și cartea intitulată *Orgeln in Siebenbürgen* a constructorului de orgi Hermann Binder, care a apărut în 2000. Această carte descrie istoria, structura, starea tehnică a orgilor din bisericile evanghelice săsești, dar prezintă și un scurt rezumat al constructorilor mai renumiți de orgi maghiari din Transilvania. Metoda asemănătoare cu cea a lui Szigeti Kilián a ajuns să descrie construcțiile de orgi din Transilvania evului mediu (care era deja în floare între sași) până la descrierea vieților și instrumentelor muzicale ale unor constructori de orgi sași mai bine cunoscuți. Iar cartea a fost încheiată atât cu repertoriul a 252 orgi aflate în bisericile evanghelice săsești, cât și cu anexe cu fotografii. A folosit din plin surse din arhivă (nici nu are la dispoziție alte informații în afară de descrierea constructorilor de orgi sau a orgilor din evul mediu, sau instrumentele muzicale), dar în afară de cele câteva amintite nu s-a ocupat de istoricul orgilor săsești vândute sau distruse. Repertoriul de orgi se limitează numai la descrierea orgilor existente în momentul de față.

În 1995, cu un an înaintea editării repertoriului de orgi a lui Dávid István, a apărut cartea lui Franz Metz intitulată *Te Deum Laudamus – Contribuție la istoria muzicii bisericesti din Banat*, care a sintetizat viața muzicii bisericesti din Banat, și conține mai multe date despre orgile construite în zonă, care, din motive istorice sunt în majoritate din secolul al 18-lea. În schimb comunică date cu privire la orgi și din perioada de dinaintea expansiunii Imperiului Otoman.

Teza de doctorat a lui Dávid István poartă titlul *Erdély XVIII. századi orgonaépítészete és hatása a magyar református egyházban [Construcția de orgi din Transilvania din secolul al XVIII-lea și efectele acesteia asupra bisericii reformate maghiare]*, și a fost scrisă în 2001.

În esență aceasta poate fi considerată varianta mai largă a sintezei istoricului repertoriului de orgi transilvănene mai scurte din 1996. În această lucrare a cuprins arhitectura orgilor săsești din evul mediu și reformație, dar a discutat mai pe larg perioada „lipsită de ogri” a protestanților maghiari din secolele 17-18, respectiv în secolul 18 extinderea orgilor în rândul reformaților din Transilvania. La sfârșitul lucrării găsim un scurt repertoriu de orgi cu privire la primele orgi reformate din secolul al 18-19-lea, respectiv și despre primele instrumente bisericesti ale unitarienilor.

Molnár Tünde și-a prezentat teza de doctorat cu titlul *Orga în Transilvania – constructori de orgi și instrumente noi create în secolul al XX-lea* în 2005. Teza scrisă în limba română prezintă arhitectura și arhitecții orgilor din Transilvania secolului 20. În această teză putem avea o perspectivă în istoricul lucrărilor de restaurare efectuate în trecutul apropiat și în istoricul construcțiilor de orgi. Instrumentele prezentate au fost grupate și de către Molnár Tünde în preajma constructorilor de orgi, pe lângă datele biografice - prin prezentarea orgilor luate ca și referințe - a făcut cunoscute lucrările specifice ale constructorilor de orgi și activitatea lor de restaurare. După prezentarea constructorilor de orgi a comunicat și repertoriul instrumentelor menționat de aceștia.

Din punct de vedere cronologic următorul rezultat al cercetării legate de orgi este cel al lui Enyedi István, al cărui teză de doctorat din 2006 a prezentat istoria orgilor monumente artistice din partea de nord vest al României (Enyedi Stefan: *Orgile istorice din Nord Vestul României*). Deși cercetările lui Enyedi au fost reduse la o zonă, aceasta reprezentând practic aria județului Satu Mare de acum, el a informat cu privire la orgile care aparțin fiecărui cult în parte. Lucrarea începe cu o sinteză generală a istoriei orgilor, apoi prezintă biografia constructorilor de orgi și orgile acelora care au lucrat în zona examinată.

Prin evaluarea orgilor meșterului Kolonics István din Tîrgu Secuiesc și a istoriei acestora, teza de doctorat a lui Csíky Csaba, apărută în 2007 prelucrează arhitectura orgilor transilvănene din secolul al 19-lea. Cartea lui Csíky Csaba însă evaluează mai amănunțit numai o epocă și și în cadrul aceleia numai lucrarea unui singur constructor de orgi. Conform declarației sale esența acestei lucrări nu a fost cercetarea de arhivă, *experiența în într-adevăr importantă și determinantă a fost și a rămas în continuare cunoașterea de către acesta a orgilor*. La începutul cărții și el parcurge istoricul construcțiilor europene de orgi, astfel a ajuns la arhitectura orgilor transilvănene din secolul 19, iar în cadrul acesteia la cel mai prolific constructor de orgi, care a fost Kolonics István. La sfârșitul tezei de doctorat a enumerat lucrările lui Kolonics István din punct de vedere cronologic. De aceasta se leagă și cercetarea lui Windhager-Geréd Erzsébet despre activitatea lui Kolonics, care a văzut lumina

zilei sub două studii una în 2009/2 în *Studia Univesitatis Babeş-Bolyai– Musica*, respectiv în 2010/1.

În anul apariției cărții lui Csíky Csaba a fost editată și teza de doctorat a lui Erich Türk cu titlul *Orga în continuă evoluție*, în care, pornind tot din contextul arhitecturii orgilor europene a făcut cunoscut istoria dezvoltării orgilor, mai apoi prin orgile săsești transilvănene a prezentat și specificul transilvănean al acestora.

În 2008, cu un an mai târziu, în lucrarea intitulată *Műemlék orgonák az Érmelléki Református Egyházmegyében [Orgi monumente artistice din Protopopiatul Reformat Valea Ierului]* a apărut rezultatul cercetării lui Orosz Otília Valéria. La fel ca Enyedi István și ea a conferit cercetării sale un cadru geografic, dar pe acesta le-a limitat din punct de vedere bisericesc. Deficiențele lucrării au fost acelea că descrierea orgilor se bazează pe comunicările de date ale preoților locului, a cantorilor, respectiv, din punct de vedere al istoriei orgilor aceasta este întreruptă de istoria parohiilor nu întotdeauna relevante. Chiar cercetarea lui Dávid István a demonstrat că informațiile de mâna a doua nu sunt credibile, astfel datele lui Orosz Otília Valéria au rămas neverificabile. În mod interesant ea a realizat și repertoriul armoniilor bisericești.¹

În teza sa de doctorat susținută în 2011 Steffen Markus Schlandt, organistul al bisericii Negre din Brașov, și-a început lucrarea - asemănător cu alți cercetători - cu istoria generală a orgilor, luând sub microscop orgile evanghelice săsești și viața muzicală bisericească din Brașov și Țara Bârsei. Și el a grupat orgile din Brașov și Țara Bârsei în jurul constructorilor de orgi, dar a făcut comunicări și despre organiștii brașoveni, respectiv despre restaurările orgilor din zonele cercetate.

Este considerată a fi o nouă sursă baza de date online cu privire la orgi a Universității de Vest Timișoara (<http://www.monografia-orgilor.uvt.ro>), care a fost creată în perioada 2006-2008 de către organiștii din Transilvania, care este tot timpul îmbogățit cu noile date apărute. La realizarea bazei de date s-a tins aproape numai către descrierea structurii orgilor, istoricul instrumentelor muzicale fiind inspirate din edițiile deja apărute și mai sus enumerate.

În mod similar este realizată baza de date online referitoare la orgi a evanghelicilor sași din România (<http://orgeldatei.evangelic.ro/organ/list>), care conține puțin mai multe date istorice la descrierea fiecărei orgi în parte, dar corespunzător scopului conține numai orgile din bisericile evanghelice săsești.

Cea mai recentă carte apărută este lucrarea lui Erich Türk care a fost editată în 2014 cu titlul *Die Orgellandschaft dreier nordsiebenbürgischer Landkerise: Cluj, Sălaj und Bistrița-Năsăud. „Zonele cu orgi” a celor trei județe din Transilvania de Nord: Cluj, Sălaj și Bistrița-*

Năsăud a fost publicată în 2014. Cu privire la esența lucrării despre aceasta se poate spune că este varianta extinsă și completată a rezultatelor sondajului - realizate pentru Universitatea de Vest Timișoara - cu privire la orgi. Ediția bilingvă prezintă în ordine cronologică regiunea orgilor a trei județe administrative, care sunt grupate în jurul constructorilor de orgi. Deși autorul stabilește faptul că nu sursele din arhivă au însemnat baza lucrării sale, totuși din aceste surse din arhivă a reușit să clarifice identitatea, datele biografice ale unor constructori de orgi, respectiv anul de fabricație a câtorva orgi. În cercetarea transilvăneană parțială aceasta este ediția cea mai bine documentată care poate fi considerată ca fiind directoare pentru cercetarea din continuare în domeniul orgilor.

Scopul și țelul cercetării

În capitolul anterior am putut vedea că rezultatele cercetării relativ tinere a orgilor transilvănene sunt destul de variate. Rezultatul final - care a apărut în 1996 - realizat nu întotdeauna în condiții ideale de către Dávid István, este cel mai complex repertoriu de orgi din Transilvania, alți cercetători s-au ocupat cu mai mult sau mai puțin succes și rezultat de explorarea detaliilor. Țelul final al fiecărui cercetător a fost acela, ca să cunoaștem totul despre fiecare instrument care a făcut obiectul construcției de orgi din Transilvania, iar acest țel poate fi atins numai după o cercetare esențială a detaliilor. Regiunile examinate pot fi reduse din punct de vedere geografic, confesional, în timp, sau se pot explora numai lucrările unui singur constructor de orgi. Lipsa observabilă a mării părți a lucrărilor enumerate apărute este omiterea parțială sau aproape totală a surselor de arhivă. Se fac referiri ample la monografiile de orașe și sate deja apărute, la istorii ale parohiilor scrise de alții, însă sursele secundare întotdeauna conțin posibilitatea de eroare. Și în Șematismul transilvănean reformat apărut în secolul al 9-lea - deși cei care l-au realizat au stat mult mai aproape de surse din punct de vedere al timpului, și în mai multe locuri au făcut cercetări în arhive mai complete - găsim multe date eronate în legătură cu orgile. Este de înțeles că, constructorii de orgi și organiștii s-au concentrat pe structura instrumentelor, pe construcția acestora, pe modalitățile de restaurare și nu la cercetările făcute în arhivă. Din timp în timp forma de prezentare fixează limite pentru cercetări, fapt pentru care materialul din arhivă nu a ajuns să apară în publicații. Cercetarea surselor de arhivă trebuie să aibă importanță primordială în cadrul explorării istoricului câte-unei orgi sau vieții câteunui (familii) constructor de orgi. Documentele regăsite în arhivă atrag atenția asupra locului de origine al orgii, asupra condițiilor de cumpărare, asupra reparațiilor chiar și în cazul în care orgile în sine nu au dăinuit.

Și aici trebuie să atragem atenția asupra unei alte lipse cu privire la operele publicate. Aproape nici una dintre ele nu discută în profunzime despre istoricul orgilor distruse. Chiar rezultatul prezentei cercetări este cifră aceea uluitoare, conform căreia 25% din orgile cercetate sunt distruse până azi, și în afară de datele din arhivă nu avem alte date despre ele. Acest procent precis nici în alte regiuni nu este semnificativ mai bun, astfel despre marea majoritate a construcțiilor de orgi transilvănene putem declara că nu prea sau deloc n-au fost menționate până acum. La cercetarea orgilor transilvănene din Evul Mediu cercetătorii s-au bazat pe surse din arhivă, dar cum ne apropiem în timp de epoca contemporană datele din arhivă sunt tot mai puțin utilizate, astfel că nu prea știm multe despre orgile distruse sau dispărute.

Din cele de mai sus reiese că deși cercetarea orgilor transilvănene se află pe o cale bună, totuși lucrările apărute, publicate nu pot să detalieze toate aspectele construcțiilor de orgi din Transilvania. Pentru explorarea acestei pete albe a cercetării îmi asumă răspundere prezenta lucrare. În lucrare primesc rol semnificativ sursele din arhivă și aici rămân în oarecare în umbră aspectele instrumentelor muzicale. Desigur, din datele spicuite din arhivă cu privire la orgile distruse și noi am dori să realizăm o descriere detaliată din punct de vedere al instrumentelor muzical, dar - în cazuri date - am dori să cercetăm fundalul istoric până acum neexplorat al orgilor descrise de mai multe ori. Chiar aceea, care nu a fost/nu a putut fi explorat din anumite cauze de alți cercetători: cine și când a construit instrumentul muzical, cine este eventualul donator, cum sa realizat construcția, strângerea de fonduri, pentru construirea instrumentului muzical ce fel de sacrificii a adus confesiunea, ce fel de conflicte au avut constructorii de orgi cu comitenții, dintre toate planurile de construcții ale orgii pe baza căror aspecte s-a decis alegerea planului final, când și cine a efectuat repararea instrumentului muzical, ce fel de reparații s-au efectuat. În domeniul cercetat scopul este explorarea tuturor surselor din arhivă legate de construcția de orgi, compararea acestora cu datele deja existente, apoi publicarea sintezei acesteia. Pe parcursul lucrării încercăm să explorăm cât mai complex și istoricul orgilor distruse, deoarece și acestea sunt părți importante ale paletii multicolore a construcțiilor de orgi din Transilvania.

Convingerea noastră este aceea că sursele de arhivă explorate, care apar prima dată la suprafață aduc detalii importante din istoria orgilor, nu odată clarificând anul construcției lor, identificarea meșterilor care l-au realizat, modificările făcute pe parcursul reparării lor, date care vor fi utile nu numai cercetătorilor de orgi, ci pe parcursul restaurării și constructorilor de orgi. Suntem de acord cu Szigeti Kilián, cu faptul că pentru explorarea amănunțită a întregii construcții de orgi din Transilvania este necesară o cercetare detaliată completă, pentru a

realiza o lucrare complexă tema trebuie redusă la domenii, la confesiuni sau perioade de timp mai mici. Scopul mareș este sinteza completei construcții de orgi din Transilvania, explorarea acestora, prelucrarea tuturor surselor de arhivă din care pot rezulta foarte multe istorii legate de orgi din locații necunoscute sau construite de autori necunoscuți. Scopul personal pe durată lungă este descrierea istoricului orgilor distruse, pierdute, respectiv a celor existente și în momentul de față în Eparhia Reformată din Ardeal. Pe baza acestora primim o imagine nuanțată despre construcțiile de orgi din Transilvania (cele reformate) despre viața muzicală bisericească și necesitățile de la orașe și sate.

Tema prezentei lucrări are un gen amestecat: în ea se amestecă muzica bisericească, studiul orgilor și istoria bisericească, dar deoarece este vorba de istoria parohiilor, este mai pronunțat caracterul istoric bisericesc.

Metoda cercetării și sursele

Primul pas a fost acela de a alege acele parohii din marea multitudine a parohiilor în care a fost/este orgă. Cercul poate fi restrâns și se poate obține o imagine mai exactă prin cercetarea repertoriului de orgi - care poate fi considerată o lucrare de bază - alcătuit de către Dávid István. Următorul pas sunt listele de inventar din 1948 ale parohiilor din Eparhia Reformată din Ardeal care se regăsesc în Arhiva Eparhiei Reformate din Ardeal [AERA], care la fiecare caz au făcut mențiuni și despre orgi (în cazul în care în acel an au existat în parohie) și conform estimării parohului care a realizat completarea, a fost consemnat starea acestora în procente (în 20, 40, 50 80 % bune sau rele). Pe baza acestor două surse se pot în mare delimita parohiile care dispun de orgi, dar încă trebuie luat în calcul posibilitatea erorilor, deoarece orgile pierdute înainte de 1948 nu apar nici în repertoriul de orgi a lui Dávid István, nici în lista de inventar din 1948. În Șematismele din parohii putem să obținem informații legate de aceste orgi, deși Șematismul a comunicat destul de rapsodic sau nici nu a comunicat date legate de orgi.

După recensământul datelor de bază am parcurs procesele verbale de vizite canonice din perioada de la începuturi până la 1932, respectiv până în 1942 ale Protopopiatului Reformat Dej și Protopopiatul Reformat Sic care se află în AERA și am cercetat arhiva Protopopiatul Reformat Gurghiu din Reghinul Săsesc. Procesele verbale ale vizitelor canonice din Gurghiu ne-au rămas din perioada de la 1737 până la anul 1884, restul, până la anul 1932 s-a regăsit în arhiva episcopală. După aceasta au urmat documentele parohiilor: cele ale parohiilor din Dej și Sic în AERA, cele din Gurghiu în Reghinul Săsesc. Sursele parohiilor au furnizat o cantitate însemnată de date, istoricul multor orgi a început să se cristalizeze în

această fază de început a cercetărilor. În dările de seamă din procesele verbale anuale de vizite canonice au apărut enumerați constructori de orgi, cumpărări, vânzări, reparații. Privind secolul 18 în cele mai multe cazuri trebuie să ne sprijinim pe procesele verbale ale vizitelor canonice, deoarece din această perioadă fie în arhiva protopopiatelor, fie în arhiva parohiilor rar au mai rămas documente parohiale. Numai în cazul parohiei Dej se regăsesc în ordine frumos aranjată și cu multe date documente parohiale din secolele 16-18. În caz mai rar - exemplu fiind scrisoarea de donație a sumei de bani necesară construcției orgii din Suseni din anul 1792, din care reiese nu numai anul construcției orgii ci și alte informații - au apărut și documente de construcție ale orgilor din secolul 18. Din secolul al 19-lea avem mai multe date rămase, în paralel cu cele din procesele verbale ale vizitelor canonice și materialul din arhivele protopopiatelor este mai bogat, astfel și din acelea se pot obține mai multe informații. În cele mai multe cazuri aceste documente au ca obiect cazuri administrative sau de patrimoniu și numai în acele situații au ajuns printre ele informații cu privire la orgi, în care au apărut neînțelegeri de decont sau de altă natură materială cu constructorul de orgi. Rar au apărut printre acestea contracte realizate cu constructorii de orgă, scrisori sau descrieri.

Scopul principal al cercetărilor la fața locului sunt cercetările arhivelor parohiilor, în care au rămas mai multe documente din secolul al 19-lea, astfel pe parcursul cercetării parohiilor istoria multor orgi s-a clarificat. Din fericire (și) în toate trei protopopiate în secolul al 19-lea s-au construit sau s-au cumpărat cele mai multe orgi, fapt pentru care este minimal numărul acelor locuri unde nu s-a clarificat identitatea câte unui constructor de orgi sau modalitatea, condițiile de cumpărare a orgilor. Procesele verbale ale prezbiteriului, întâmplările din patriarhii, socotelile, cărțile de aur și documentele multiple care tratează probleme economice pot fi surse importante și bogate pentru cercetarea orgilor. În unele cazuri, o parte sau toată arhiva parohiilor se găsesc în arhivele naționale, cum ar fi arhiva din Lăpușel, Coltău-Cătălina, Berchez și Târgu Lăpuș, care se găsesc în arhiva națională din Baia Mare. În multe situații aceasta este varianta cea mai bună, deoarece acele arhive care nu au fost distruse pe parcursul primului sau al doilea război mondial de multe ori au căzut pradă nepăsării.

Acolo unde însă există material de arhivă, de multe ori caracterul laconic al surselor îngreunează cercetarea. Sursele din secolul al 18-lea de cele mai multe ori comunică date în ceea ce privește atracția materială a construirii sau reparării orgilor, și numai în acele situații au consemnat mai multe legate de orgă, dacă pe parcursul construirii, reparației sau mentenanței au apărut anumite divergențe (materiale sau altele) între constructorii de orgi și parohiile. De cele mai multe ori nu au consemnat nici măcar numele constructorului de orgă,

ci numai suma plătită acestuia. Sursele de la începutul secolului al 19-lea la început sunt la fel de laconice, însă deja apare de mai multe ori numele constructorului de orgă, ba mai mult rareori și suma oferită de acesta, însă nici atunci nu s-au străduit parohiile să descrie în amănunțime construcția de orgi, mai ales atunci când au cumpărat ori la mâna a doua.

O categorie distinctă este cea a orgilor vechi cumpărate de constructorii de orgi, pe care după reparare, renovare le-au vândut altor parohii. Pe domeniul nostru de cercetare primul este Kolonics István, care de multe ori cumpăra orgă veche de la câte o parohie, după care după renovarea acesteia le-a vândut la câte o parohie mai săracă. Dar și alți constructori de orgi au practicat acest lucru, și astfel mai multe orgi mai vechi, din secolul al 18-lea – modificate puternic – dar au dăinuit.

La aceasta se adaugă cealaltă problemă, ce s-a întâmplat cu orgile vechi ale parohiilor, dacă acestea nu erau cumpărate de constructorii de orgi. Dintre acestea la marea majoritate i s-a pierdut urma, dar în mai multe cazuri s-a aflat că acestea au fost valorificate după dezmembrare ca și material lemnos sau feros.

Sintetizând, în cercetarea istoriei orgilor arhivele eparhiilor, protopopiatelor și parohiilor reprezintă o importantă sursă, care în multe cazuri precizează rezultatele de până acum a literaturii de specialitate. Din această cauză pe parcursul cercetării noastre ne-am străduit să ne sprijinim întotdeauna numai pe sursele primare, și numai atunci când era imperios necesar pe sursele secundare.

Dintre bazele de date de pe internet repertoriul de orgi ale Universității de Vest din Timișoara ne-a oferit un mare ajutor, deoarece rezultatele efectuate la fața locului a constructorilor de orgi și a utilizatorilor de orgi au completat datele sursă obținute din arhive.

Pe parcursul centralizării și confruntării datelor s-a făcut lumină asupra a mai multor întrebări. În mai multe cazuri numai arhiva protopopiatului a fost singura sursă la scrierea istoriei anumitor orgi, deoarece arhiva parohiei s-a distrus integral sau parțial. Centralizarea a ușurat semnificativ cercetările de la fața locului, pe care le-am efectuat în perioada 2013-2015 în 87 de parohii. Cu ajutorul materialului deja centralizat am efectuat cercetări țintite în parohii. Pe parcursul examinării orgii am însemnat descrierea orgii din punct de vedere instrumental (structură, constructor, anul construirii, eventual număr opus, dispoziție, alte lucruri interesante), și în multe cazuri examinarea interioară a dulapului orgii a adus lumina asupra unor reparații până acum necunoscute, respectiv în mai multe situații s-a lămurit numele constructorului și anul construirii. În arhivele parohiilor am parcurs cărțile cu înregistrări, procesele verbale ale prezbiteriului și ale adunărilor generale, inventarele, socotelile și actele de patrimoniu. Am făcut poze despre orgi.

Ultimul pas a fost centralizarea datelor și confruntarea lor, după care la urmă scrierea istoriei orgilor, cu ocazie căreia am reușit să prelucrăm date noi legate de orgi și de constructorii de orgi.

Structura lucrării

După introducere atingem istoria construirii de orgi în epoca medievală din Transilvania, după care atragem atenția asupra concepției privind construcția de orgi a cultelor în devenire din perioada reformei și asupra activităților acestora privind construcția de instrumente muzicale. Centralizăm diferențele de opinie apărute în sânul bisericii reformate în ceea ce privește utilizarea orgilor.

Următoarele trei părți reprezintă coloana vertebrală a lucrării, repertoriul de orgi. Istoria orgilor din Protopopiatul Dej, Sic și Gurghiu o prezentăm în cele trei capitole distincte, capitole pe care le introducem cu istoria scurtă a câte unui protopopiat. În următoarea parte a capitolelor comunicăm în ordinea *abc* a protopopiatelor structura orgilor, particularitățile acestora, constructorul, anul construirii, istoria sa. Deoarece în primul rând este vorba de o lucrare de istoria bisericii, și în mai mică măsură despre istoria comunițiilor, istoria acelor orgi care "s-au peregrinat" pe teritoriul celor trei protopopiate examinate îl tratăm în mai multe etape. La primul pas descriem perioada la parohia unde a fost construită orga, iar după ce a fost vândută orga, la parohia unde a ajuns. Descrierea orgii din punct de vedere al instrumentului muzical o facem acolo unde se află momentan orga. La descrierea orgilor înșirăm prima dată caracteristicile principale structurale importante, după care numele meșterului care le-a construit, anul fabricației, și eventualul număr opus. La descrierea dulapului orgii în paranteză marcăm numărul fluierelor aflate în câmpul fluierelor de pe frontispiciul orgii, după care notăm și tipul dulapului. La dispoziția instrumentelor muzicale comunicăm orice informație care se poate obține, lipsuri existând la denumirea registrelor, care derivă din faptul că la unele orgi s-a tocit denumirea regiștrilor, iar orga nu a putut adusă în stare să scoată sunete, ca să putem să stabilim regiștrii.

Ultima parte conține concluziile, observațiile, statisticile noastre și problemele apărute care urmează a fi rezolvate în viitor, punând problema căilor posibile de cercetare a orgilor reformate din Transilvania.

Orgi în Transilvania

În acest capitol vom sintetiza construcția de orgi din Transilvania de la începuturile sale până-n zilele noastre. În prima parte vom sintetiza scurt răspândirea orgilor în Europa de

Vest respectiv faptul că unde și cum a apărut instrumentul muzical în Transilvania înainte de reforma protestantă.

În partea a doua vom examina din nou utilizarea orgilor în bisericile din Europa de Vest, dar acum în epoca reformei, unde va ieși la iveală că diferitele biserici ce părere aveau despre utilizarea orgilor. Cele trei păreri ale protestantismului timpuriu vor fi prezentate prin părerile lui Martin Luther, Ulrich Zwingli și Jean Calvin.

Iubirea față de muzică a lui Martin Luther a fost cunoscută public, și acest lucru era recunoscut de către el în mai multe rânduri: în anul 1526 în *Deutsche Messe* a redactat că este dorința lui Dumnezeu, ca *spusele sale să fie citite, cântate, să se țină predici, scrise și puse în versuri, și unde acest lucru se permite și se susține, trebuie lăsat ca clopotul să bată, și toate orgile să sune*. Facultatea de Teologie din Wittenberg în anul 1597 a declarat, că: *în ceea ce privește orga [...], suntem convinși că Dumnezeu este lăudat și prin muzică [...]. Muzica instrumentală este [...] darul lui Dumnezeu, care este capabil să schimbe dispoziția omului*. Acest lucru a avut o singură condiție, că *pe orgile din biserică trebuie interpretate cântece care au fost scrise pentru a lăuda Divinitatea*. Pe lângă acestea orga trebuie să umple o anumită liniște liturgică, prin care răutatea ar putea „pătrunde” în liturghie.

Ulrich Zwingli reprezenta un punct de vedere radical, deși dintre reformatorii muzicali el a fost cel mai pregătit, pe deasupra era și compozitor. Dar din ordinea liturgică a interzis în totalitate muzica, cântecul: în anul 1524 la propunerea lui, Consiliul din Zürich a îndepărtat din Grossmünster din Zürich cartea de cântece, a interzis utilizarea orgilor, iar după trei ani în anul 1527 a demolat și orga. Efectul a fost destul de mare, pentru că, după reformă în Grossmünster s-a construit prima dată o orgă doar în anul 1876, și acest lucru s-a realizat prin lupte care erau asemănătoare cu lupta din biserica romano-catolică din evul mediu.

Jean Calvin a reprezentat un punct de vedere mai îngăduitor. El consideră că muzica este darul lui Dumnezeu, astfel utilizarea muzicii pentru scopuri personale este un păcat, pentru că ne desparte de Dumnezeu. În timpul liturghiei utilizarea muzicii poate să fie dăunătoare, datorită faptului că natura omului este astfel încât acesta este mai atent la orice decât la ceea ce vrea să ne transmită Dumnezeu. Referitor la utilizarea muzicii în timpul liturghiei nu este nicio poruncă, astfel ca și principiu se poate utiliza, dar practica a arătat mai mult efectul dăunător decât utilitatea. Cântecul însă a fost recomandat de către el, care este o mărturisire, laudă, ne atrage atenția la păcate, ne vindecă de ispită și previne păcatul și necredința și ajută în înțelegerea divinității. Cântecul însă are două părți componente: melodia și textul, care prin cântec devin unite. Textul trebuie să fie exclusiv biblic, melodia să aibă o formă disciplinată. A considerat cel mai potrivit este psalmul, dar ca și principiu nu a exclus

nici alte cântece bisericești. Astfel muzica instrumentală nu și-a găsit loc în Genf, și în catedrala St. Pierre s-a auzit pentru prima dată muzica instrumentală doar în anul 1756. Dávid István a nuanțat puțin imaginea formată despre Calvin, și a arătat că, Calvin s-a bizuit pe obiceiurile locale, și în legătură cu utilizarea orgilor a avut opinia, că prin utilizarea orgilor în biserică sau prin interzicerea utilizării să nu fie supărat nimeni.

În partea a treia prezentăm opiniile din Transilvania din secolul al 16-lea despre punctele de vedere protestante din Europa de Vest. Diferențele dintre tendințele de reformare din vest au avut același efect și în Ungaria și în Transilvania. Sașii au urmat curentul lutheran, astfel la ei nu putem vorbi despre o oprire în problema orgilor. Sinodul din Mediaș din anul 1545 și sinodul din Ardud din anul 1555 a acceptat, mai mult de atât a sprijinit utilizarea orgilor în liturghii. Maghiarii treptat au mers mai mult spre tendințele din Genf, și în problematica orgilor au acceptat doctrinele calviniste. Mai mult de atât, Confesia din Debrețin are o poziție apropiată de Zwingli: *Instrumentele muzicale, împreună cu picturile se vor omite din liturghiile care ajută dansul Anticristului, pentru că, acestea nu au nicio utilitate în biserică, mai mult de atât, sunt semnele și ocaziile idolatriei.* Cei din Transilvania s-au raportat puțin mai pozitivi la orgi, datorită faptului că în legătură cu acestea nu au rămas din această epocă decizii de sinod de interzicere. Dar fapte asemănătoare cu cele din Genf și Zürich s-au întâmplat în Cluj și probabil în alte locuri (în anul 1565 a fost îndepărtată orga din Biserica Sfântul-Mihail), dar referitor la interzicerea totală a orgilor din biserică nu sunt dovezi clare. Deși sigur că orgile au amuțit (de altfel numai în locuri mai avute au fost prezente), în multe locuri au rămas în biserică.

În partea următoare vom examina opinia conducătorilor bisericii reformate în legătură cu utilizarea orgilor. Paragraful cel mai citat de către cercetători este decizia sinodului din Cetatea de Baltă din anul 1619, care a fost considerat că s-a interzis utilizarea orgilor în biserică. Pentru prima dată Ösz Sándor Előd a atras atenția că în propunerea înaintată de către sinod la principele Transilvaniei a fost vorba de interzicerea *provizorie* a muzicii *profane*, despre utilizarea orgilor și a altor instrumente în biserică nici nu a fost vorba în sinod. E drept că opinia episcopului Geleji Katona István în anul 1636 a condamnat utilizarea bisericească a orgilor, dar opinia sa seamănă cu cea al lui Calvin: unde deja există orgă în biserică să nu se demonteze pentru menținerea păcii, unde însă nu există, acolo să nici să nu se construiască. Declarația episcopului Geleji a fost oricum decisivă, dar nici așa nu se poate considera o opinie oficială bisericească. Astfel se poate declara că în Transilvania secolelor 16-17 din partea reformatilor nu a fost interzisă oficial utilizarea orgilor în biserică, dar nici nu au folosit acestea, astfel din această perioadă nici nu s-au păstrat orgi.

În dispoziția de anti-orgi a bisericii în liturghia formată a ocupat locul instrumentului muzical un obiect interesant bisericesc: pupitru sau scaunul pentru cântare. Acest pupitru asemănător unei tribune era un obiect construit din lemn care era așezat în mijlocul bisericii sau în galerie, și dascălul de aici dirija cântecul bisericesc. Acest obiect liturgic a fost un obiect important de amenajare în mai multe secole ale bisericilor reformate (și unitariene), în multe locuri a fost utilizat și în secolul al 20-lea. Cântatul în biserică fără a fi acompaniat de instrument muzical pe lângă răspândirea pupitrului pentru cântare a avut și un rezultat negativ: dascălul nu a mai trebuit să învețe să cânte la orgă, astfel această știință „s-a uitat” la reformați.

În partea următoare vom trata apariția orgilor: mijlocul secolului al 18-lea a adus noutăți și la reformații din Transilvania: contra tuturor opoziții au început să apară primele instrumente muzicale în biserici. La această apariție probabil au servit exemple bisericile „înconjurătoare”, la lutherani și la catolicii care au cuprins mult mai multe teritorii construcția de orgi era în prosperitate. Nu este întâmplător că acele biserici, care au cumpărat sau au construit pentru prima dată orgi au fost aproape de localitățile săsești. Astfel, primul cunoscut reformat, mai exact orga care a devenit reformată a fost cea din Sfântu Gheorghe, care cu siguranță a fost cumpărată în anul 1753 de la o biserică apropiată săsească. Văzând această reînnoire cu succes, bisericile din Trei Scaune au cumpărat sau au construit orgi una după alta. Conducerea bisericească nu a văzut cu ochi buni cumpărăturile ilegale de orgi, și în sinodul de la Mugeni în anul 1761 au încercat să împiedice această extindere. Această decizie oficială de sinod este unică în biserică reformată din Transilvania prin care s-a efectuat o interzicere privind orgile, dar nici această decizie nu a putut să împiedice extinderea, numai a vrut să aducă în legalitate situațiile nerezolvate până atunci. Este interesant că în această decizie găsim numai obiecții economico-bisericești (biserica cheltuiește banii pe orgi, în loc să rezolve probleme mai importante) și nu mai există aceea obiecție dogmatică în legătură cu utilizarea orgilor, care a fost substanța argumentației lui Geleji aproape 130 de ani. Decizia însă – deși a fost citată și peste câteva decenii – a rămas în mare parte fără efecte. Este o particularitate transilvăneană și faptul, că în această perioadă au ajuns multe orgi vechi din bisericile luterane săsești în proprietatea reformaților. La lutheranii sași de mai multe secole prospera cultura de orgi, și bisericile mai înstărite au schimbat cu drag orga veche pe orgi mai noi și mai mari. Cele vechi au fost vândute reformaților, care au dorit să achiziționeze repede și la preț convenabil orgi ieftine, dar care erau corespunzătoare obiectivelor. Așa s-a format situația interesantă că unele orgi construite în bisericile luterane de sași în secolele 17 și 18

acum se găsesc în bisericile reformate sau au slujit mai multe secole biserica reformată (în zona noastră de cercetare de exemplu la Năsal, Ocna Dej, etc.).

Extinderea orgilor a pus în fața dascălilor noi provocări: ei nu au învățat să cânte la orgă, nu au știut, biserica cumpărând orgi ori i-a trimis de aici pe acești dascăli, în locul cărora au încercat să caute dascăli care puteau cânta pe aceste orgi. Acest fenomen a fost așa de larg, că și sinodul de la Mugeni s-a ocupat de această problemă, a interzis comunităților bisericesti să îi dea afară pe acești dascăli care nu puteau să cânte pe orgi. Ca și restul deciziei, și această decizie a rămas fără efect, și dascălii ori au învățat să cânte, ori de mai multe ori au cerut voluntar plasarea lor. Multe cazuri controversate au fost rezolvate de către vizita canonică ori de către sinodul protopopial.

Pe când în secolul al 18-lea rolul principal este al maiștrilor constructori de orgi și a orgilor săsești, în secolul al 19-lea în Transilvania au început să lucreze tot mai mulți constructori de orgi maghiari. Cel mai productiv dintre acești maiștrii este Kolonics István, care s-a mutat de la Subotica la Târgu Secuiesc, și care are mai mult de 200 de orgi cunoscute. Au fost constructori de orgi în Transilvania și Takácsy Ignác, Szabó János, Vass István, Simon László, Csintalan Gyula, Wegenstein Lipót, etc. În a doua parte a secolului însă au fost prezenți și constructorii de orgi din Ungaria de astăzi pe piața construcției de orgi din Transilvania: Angster József, Országh Sándor, Rieger Ottó, Kerékgyártó István, Szalay Gyula, etc.

Primul război mondial a fost o cotitură uriașă și în construcția de orgi din Transilvania. S-a degradat situația financiară a mai multor biserici, multe biserici și-a înregistrat patrimoniul ca și împrumut de război, care în agitația mare a dispărut până la sfârșitul războiului. Peste acestea au fost puse sub procedură de recvirare și fluierile de fațadă ale orgilor, și de sub această procedură au scăpat doar orgile care au avut valoare artistică deosebită, și nici acestea de fiecare dată. În urma modificării frontierelor biserica reformată din Transilvania a ajuns într-o situație nouă, unde cel mai definitiv a fost menținerea în viață și nu construcția de orgi. Deși încă s-au mai construit orgi în câteva locuri, dar raportând la situația de înainte războiului aceasta a rămas la un număr neînsemnat. Bani strânși pe orgi în cele mai multe cazuri au fost cheltuiți pe fluierile lipsă care au fost sub procedură de recvirare. Al doilea război mondial și dictatura comunistă de după, care a ținut patruzeci de ani, definitiv nu a fost benefică bisericilor, astfel și la reformații din Transilvania a scăzut la minim numărul orgilor nou construite, mai mult au încercat să întrețină cum au putut cele existente.

Perioada de după schimbarea din 1989 este caracterizată prin dezvoltare lentă, deși reflectă o situație nouă dar nu prea benefică, că în zonele cercetate numai într-un singur loc s-a construit o orgă nouă. Dar în multe locuri s-au restaurat, respectiv s-au reparat orgile care au fost neglijate mai multe decenii.

Următoarele trei părți sunt propriu-zis un repertoriu al orgilor, istoria orgilor din protopopiatele din Dej, Sic și Gurghiu. Vom discuta separat despre orgile celor trei protopopiate. În introducere vom vorbi pe scurt despre istoria protopopiatelor, după care în ordinea alfabetică pe limba maghiară a localităților vom prezenta istoria orgilor comunităților bisericesti.

Istoria orgilor din protopopiatul reformat Dej

Frontierele Protopopiatului istoric Reformat din Dej diferă puțin față de cele cunoscute actual: la est până la Dej râul granița a fost Someșul Mic, la sud a avut granița cu protopopiatul din Cluj-Călata, la vest aparțineau protopopiatului localitățile Răscruți, Măciașu, Cristorel, Zimbor și Hida. La Nord începând de la gura pârâului Almaș a urmărit valea Someșului spre Dej, prima dată spre est după care spre sud, astfel încât satele de pe lângă malul Someșului – Ileanda, Cățcău și Cuzdrioara au aparținut protopopiatului din Dej. Acest protopopiat care relativ avea o extindere mare a fost și mai mare în timpul reformei (a numărat 71 de comunități bisericesti), care sub episcopia lui Keserű Dajka János a fost împărțit în două în anul 1624, astfel încât, din partea care este la est de Someș s-a format zona bisericască din Reteag, care mai târziu a fost contopită în protopopiatul din Sic, pe când zona care era la vest de Someș a rămas în tractul de la Dej. În acest protopopiat au fost sau mai există orgi în 21 de comunități bisericesti în bisericile reformate: Tiocu de Jos, Bădești, Ciunăfoaia, Dej, Ocna Dej, Dămăcușeni, Lăpușel, Hida, Luna de Jos, Băița, Chidea, Borșa, Coltău, Cătălina, Cuzdrioara, Târgu Lăpuș, Cristorel, Panticu, Răzbuneni, Berchez, Răscruți.

Istoria orgilor din protopopiatul reformat Sic

Protopopiatul din Sic contrar Protopopiatului din Gurghiu nu urmărește structura bisericască medievală. Teritoriul protopopiatului de altădată a inclus teritoriile de est de la malul drept al Someșului al arhidiaconatelor din Szolnok, Dăbâca și Cojocna. Formarea protopopiatului reformat a fost probabil urgentată de ocuparea teritoriilor de către unitarieni, la sfârșitul secolului al 16-lea probabil au fost restrânse bisericile reformate într-o singură unitate care s-au situat în partea de est a celor trei protopopiate sub numele de Protopopiatul din Dej.

La începutul secolului al 17-lea unitarienii s-au restrâns în această regiune, și bisericile reformate formate din comunitățile bisericești unitarieni s-au înmulțit așa de mult în protopopiat, că în anul 1624 la sinodul din Aiud s-au împărțit în două. Cele două protopopiate nou formate nu au urmărit granițele medievale ci au ales ca și linie de separare râul Someș: comunitățile bisericești care erau la vest de râu au rămas la protopopiatul din Dej, iar cele care s-au situat pe partea de est a Someșului au format un protopopiat nou, care inițial a fost denumit comunitatea bisericilor din Reteag, și numai la sfârșitul secolului apar sub numele de Protopopiatul din Sic.

În protopopiatul din Sic în 34 de comunități bisericești au fost sau mai există orgi: Malin, Nușeni, Braniștea, Bața, Unguraș, Beclean, Bonțida, Buza, Lacu, Uriu, Târgușor, Bretea, Buzieș, Cireșoiaia, Nimigea de Jos, Palatca, Suatu, Feldioara, Chesău, Miheșu de Câmpie, Sărmașu, Năsal, Fizeșu Gherlii, Cămărașu, Reteag, Șintereag, Gherla, Nireș, Matei, Sic, Sânmartin, Tonciu, Vaida-Cămăraș, Vișa.

Istoria orgilor din protopopiatul reformat Gurghiu

Protopopiatul din Gurghiu se află în aceea situație favorabilă, că frontierele sale de azi aproape corespund în totalitate cu frontierele istorice. Frontierele din secolele 17-19 în mare parte coincid cu extinderea arhidiaconatului medieval din Ozd, care a inclus bisericile comitatelor din Cluj și din Turda din zona de nord a acestora. La acestea s-a adăugat mai târziu decanatul din Reghin. În timpul reformei conform obiceiurilor, s-a moștenit în rândul cadrelor protestante divizarea teritorială bisericească și de conducere medievală. Particularitatea protopopiatului a fost faptul că populația de aici a fost foarte mixtă, locuitori sași și maghiari, locuitori care în urma reformei s-au atașat la diferitele conglomerate, deși au existat diferențe lingvistice, de confesiune și de guvernare în mai multe cazuri. La început maghiarii care s-a alipit la curentul lutheran s-au mișcat încet spre doctrinele calviniste, și au trebuit să se stabilească pe sine înseși nu numai împotriva curentului lutheran, ci și împotriva curentului unitarian. Kiss Lajos consideră ca și început dietele din Aiud și din Turda în anul 1564, în urma cărora bisericile din protopopiatul din Gurghiu au devenit și ei adepții reformei, după cinci ani maghiarii s-au definit în înscrisul cu titlul de *Sententia Catholica* editat în anul 1569 în Oradea împotriva unitarianismului, iar printre semnatori vedem și pe Huszti Mátéfi Péter din Gornești.

Următoarele trei decenii ale protopopiatului sunt caracterizate prin cristalizarea între bisericile reformate, această epocă a fost rezumată de către Ösz Sándor Előd în felul următor: arhidiaconatul medieval din Ozd s-a împărțit în două părți: capitul din Reghin și capitul din

Teaca, ceea din Reghin a ajuns în subordinea episcopiei germane reformate și ceea din Teaca în subordinea episcopiei maghiare reformate. Bisericele de limba germană au devenit lutherane, iar cele maghiare s-au atașat Protopopiatului nou format din Mureș.

Întâmplările între secolele 16–17 au avut efect și asupra locuitorilor acestei zone, registrele amintesc de cinci comunități bisericești distruse din perioada încăierării lui Basta. În satele depopulate însă au sosit deja coloniștii maghiari, astfel s-au format noi comunități bisericești. Protopopiatul din Gurghiu s-a înființat în anul 1641 din localitățile separate din comitatele de la Cluj și Turda. Tot atunci s-a separat și Protopopiatul din Sic, de ceea din Dej. Secolul al 17-lea a fost o epocă de dezvoltare sigură dar lentă, în mai multe localități unde nemții au fost majoritari au înființat, uneori cu ajutor de la principat, comunități maghiare de reformați – câteodată în detrimentul germanilor – care au fost pe teritoriul capitului, dar erau în subordinea protopopiatului din Gurghiu (de ex. Reghinul Unguresc, Viile Tecii și Logig). Războiul otoman care a urmat după aventura în Polonia al lui Rákóczi György al II-lea a avut efect și asupra Protopopiatului din Gurghiu, Ósz Előd aduce ca și exemplu cazul de la Sângeru de Pădure, unde în anul 1658 așa s-a depopulat biserica, că în parohia reformată s-a mutat un preot român.

Protopopiatul din Gurghiu a fost considerat în secolul al 19-lea un protopopiat care a devenit puternic și raportând la eparhie un protopopiat de dimensiuni medii. Frontiera protopopiatului a început de la marginea Mureșului de la Toplița până la Dumbrăvioara. În direcția est de la valea râului până la Munții Gurghiu (terminând cu localitatea Glăjărie) până la cumpăna apelor Nirajului, spre vest însă prezintă multe serpentine, în mare parte ține în linie dreaptă spre nord-vest între Glodeni, Păcureni, Sânpetru de Câmpie, iar după Sânpetru de Câmpie spre est după care luând o curbă descrie un semicerc spre est, atingând localitățile Fântânița, Teaca și Goreni până la cumpăna apelor Șieului.

În acest protopopiat în biserici au fost sau mai sunt orgi în 31 de comunități bisericești reformate: Beica de Jos, Breaza, Goreni, Vălenii de Mureș, Pădureni, Goreni, Gurghiu, Lunca Mureșului, Iod, Filipișu Mic, Periș, Filipișu Mare, Aluniș, Petrilaca de Mureș, Reghinul Unguresc, Suseni, Iara de Mureș, Glodeni, Brâncovenești, Fântânița, Ercea, Ulieș, Păcureni, Iernuțeni, Dumbrăvioara, Logig, Reghin, Tonciu, Teaca, Toldal, Voivodeni.

Locul orgilor din cele trei protopopiate pe paleta orgilor din Transilvania

-rezultate, concluzii-

Deși aceste trei protopopiate reprezintă o singură zonă de cercetare, regiunile cercetate diferă între ele. Protopopiatul din Dej este mai săracă în orgi, total în 21 de locuri sunt/au fost orgi. Cele mai multe orgi au fost în protopopiatul din Sic, acolo 34 de biserici au avut instrumente muzicale. Protopopiatul Gurghiu nu rămâne cu mult în urmă față de protopopiatul din Sic cu cele 32 de comunități bisericești ale sale, unde sunt 34 de comunități bisericești, unde au fost sau există orgi. La acestea se adună și comunitățile bisericești, unde au fost mai multe orgi. Incluzându-le și pe acestea, în total s-a clarificat (mai mult sau mai puțin) istoria a 108 orgi din totalul de 87 de comunități bisericești. În statistica de mai jos sunt incluse și acestea.

Orgi cercetate în total: 108

Dej		Sic		Gurghiu	
26	24,04%	42	38,89%	40	37,04%

	Total		Dej		Sic		Gurghiu	
Existente	81	75%	18	69,23%	31	73,81%	32	80%
Pierite	27	25%	8	30,77%	11	26,19%	8	20%

Cauza acestor diferențe sunt motive geografice, istorice. O mare parte a protopopiatul din Dej care avea multe comunități bisericești și avea o extindere mare deja la sfârșitul secolului al 18-lea a devenit minoritar, multe din comunitățile bisericești au dispărut în secolul al 19-lea, și numărul filialelor au depășit cele ale materelor. Din această cauză nu trebuie să ne mirăm că în protopopiatul din Dej am numărat în total 26 de orgi, din care aproape 31% au pierit. Acele comunități bisericești care aveau două orgi în biserică – deși au fost obiectivele cercetării actuale – în adevăratul sens nici nu aparțineau de protopopiatul din Dej: Coltău, Lăpușel, Berchez, Târgu Lăpuș. În afară de acestea numai în trei comunități bisericești au fost două orgi: în Dej, în Ocna Dej și la Răscruci.

Protopopiatul din Sic ca și extindere era mai mare față de ceea din Dej, și împrăștierea a început un pic mai târziu. În afară de acest fapt pe teritoriul său sunt mai multe comunități bisericești care și până-n zilele noastre au rămas majoritar maghiare (probabil datorită așezării geografice) cu un număr relativ mare. Dintre acestea Ungurașul este pe primul loc, unde în total au fost construite patru orgi, ultima în anul 1993. Cireșoia intră tot la această categorie, unde au fost două orgi, și la scurt timp după schimbarea imperiului în anii 1920 s-a construit o orgă nouă. Un caz interesant este ceea din Braniștea, unde au schimbat instrumentul muzical în anul 1952, într-o perioadă care nu era tocmai benefică construirii de orgi. În afară de acestea în șase comunități bisericești au mai fost două orgi: Beclean, Uriu, Chiochiș, Nireș, Cămărașu, Reteag, Matei.

Într-un mod interesant protopopiatul din Gurghiu rămâne în urmă față de ceea din Sic cu două orgi, dar el este prioritar din punctul de vedere al orgilor rămase: din 40 de orgi lipsesc numai 8. Este fruntaș și în privința bisericilor cu mai multe orgi: 10 comunități bisericești au schimbat orga veche pe una mai nouă. Este adevărat, din acestea două au fost schimbate din constrângere: orga veche din Lunca Mureșului în anul 1868 datorită incendiului s-a degradat într-un mod în care era nevoie să se reconstruiască, iar orga veche din Glodeni datorită unei explozii din anul 1944 s-a distrus în totalitate. În protopopiatul din Gurghiu găsim cele mai multe orgi din secolul al 18-lea.

Conform anului de construcție:

	Total		din Dej		din Sic		din Gurghiu	
<1700	2	1,85%			1	2,38%	1	2,5%
1701-1800	17	15,74%	3	11,54%	5	11,91%	9	22,5%
1801-1850	22	20,37%	6	23,08%	8	19,05%	8	20%
1850-1918	53	49,07%	14	53,85%	18	42,85%	21	52,5%
1919-1945	5	4,63%	2	7,69%	3	7,14%		

1946-1989	1	0,93%			1	2,38%		
1990<	1	0,93%				2,38%		
necunoscut	7	6,48%	1	3,84%	5	11,91%	1	2,5%

Deși tabelul a luat în considerare „vârsta” orgilor, cu privire la anul de cumpărare, în protopopiatul din Gurghiu au ajuns până-n anul 1800 în total 8 orgi la comunitățile bisericești, față de cele 2 orgi ale protopopiatului din Sic și față de cele 3 ale protopopiatului din Dej din secolul al 18-lea. Acest lucru probabil se datorează faptului că localitățile din împrejurimea Reghinului Săsesc erau mai aproape de zona locuită de sași, respectiv zona Mureșului era mai scutită de schimbările istorice față de protopopiatul din Dej și Sic, unde războiul otoman împotriva lui Rákóczi György al II-lea a distrus regiunea. Nu este întâmplător faptul că după prima orgă reformată din Sfântu Gheorghe, cumpărată în anul 1753, în patru-cinci ani tocmai la Brâncovenești s-a construit prima orgă a regiunii cercetate și s-a înființat protopopiatul. Acest instrument a fost construit înainte de sinodul de la Mugeni, astfel era un proiect destul de îndrăzneț, iar vizita canonică a și muștrătat grav biserica, e drept, că doar după trei ani de la construcția instrumentului, după sinodul de la Mugeni. După aceste întâmplări în Protopopiatul din Gurghiu, deși nu într-un mod alert, s-au construit și s-au cumpărat tot mai multe orgi: în Ulieș în jurul anilor 1770, în Ercea în anul 1774, în Reghinul Unguresc în 1784, în Aluniș în 1786, în Vălenii de Munte înainte de 1792, în Suseni și în Păcureni în 1792. În protopopiatul din Dej, în Răzibuneni între 1750-1783, în Dej în 1774, în Luna de Jos probabil în 1761. În protopopiatul din Sic, în Bonțida înainte de 1796, la Braniștea cândva înainte de 1800. Într-un mod interesant în zonele de nord-vest ale protopopiatului din Sic, cele care sunt relativ aproape de Bistrița, influența săsească nu a fost așa de mare ca și în protopopiatul din Gurghiu. Numai Șintereagul dispune probabil de o orgă care provine dintr-o biserică săsească, dar această orgă a fost cumpărată în 1829. La Dej, asemănător, numai centrele ungurești mai mari au cumpărat orgă, respectiv în unele cazuri patronatul a fost probabil cumpărătorul: e aproape de la sine de înțeles că Dejul deja în 1774 a avut orgă, la Răzibuneni instrumentul muzical s-a achiziționat probabil cu ajutorul patronatului și nu din puterile proprii. În Berchez orga a fost donată de către un membru bine situat al bisericii și nu de către patronat.

Secolul al 19-lea a adus o prosperitate în toate cele trei protopopiate. Din tabel putem observa că între 1800-1918 cele trei protopopiate au rezultate asemănătoare. În perioada 1800-1850 prosperitatea este clară, dar valul adevărat de construire de orgi numai după 1850 ajunge în cele trei protopopiate. Probabil așa s-a întâmplat și în alte zone din Transilvania, indiferent de confesiunea religioasă. Acest fapt iarăși se datorează schimbărilor istorice: după lupta pentru libertate din '48 până în anul 1914 nu au fost evenimente de război pe teritoriul Transilvaniei, aproape fiecare biserică era în plină dezvoltare, astfel este de înțeles că tot mai multe comunități bisericești puteau să-și permită „luxul” să construiască orgă. Această perioadă se încheie în anul 1918, dar indicatorii arătau o ascensiune deja de la declanșarea războiului: în Cireșoaia s-au pregătit la construcția de orgă în 1914, dar acest lucru nu s-a întâmplat datorită războiului. Singura înștiințare despre orga veche din Matei este înștiințarea din 1912 despre pagubele produse de furtună, în care se face o referire și la orgă, ca și una dintre instrumentele bisericești care s-a degradat. Probabil după cele întâmplate reparația nu s-a mai putut efectua. Comunitatea bisericească din Filpișu Mic strângea fonduri pentru orgă din 1901, dar datorită războiului numai în 1921 și-au reușit să-și îndeplinească planul vechi. Din banii strânși însă au reușit să cumpere numai orga mai veche din Suseni.

După al II-lea război mondial mai găsim câteva exemple la cumpărarea și la construirea de orgi în fiecare trei protopopiate, dar numărul total al acestora este sub 10. După al doilea război mondial până-n 1989 avem cunoștințe doar de o singură construcție de orgă în total (în Braniștea) și de două achiziții de orgă (Glodeni, Matei), în protopopiatul din Dej nici vorbă despre achiziție sau de construcție de orgă, dimpotrivă, într-un caz s-a vândut orga (Panticeu → Matei). Nici schimbările din '89 nu au adus multe schimbări, numai în Unguraș s-a construit o orgă nouă în 1993.

Mare partea a orgilor care au fost construite în perioade necunoscute ar îmbunătăți numerele de dinaintea anului 1850, pentru că puținele cunoștințe despre acestea duc spre informația că acestea au fost achiziționate cândva înainte de 1850. În lipsa instrumentelor nu putem stabili nici data probabilă a construcției acestor orgi.

Ce tipuri de orgi s-au construit în cele trei protopopiate?

Cele două tabele de mai jos prezintă caracteristicile însumate ale orgilor construite până în prezent:

După mărime:

	Total		din Dej		din Sic		din Gurguiu	
1M	70	64,81%	14	53,84%	28	66,66%	28	70%

1M+P	20	18,52%	7	26,92%	7	16,67%	6	15%
2M+P	1	0,93%	1	3,85%				
Necunoscut	17	15,74%	4	15,39%	7	16,67%	6	15%

După numărul de registre:

	Total		din Dej		din Sic		din Gurghiu	
3-8	86	79,63%	20	76,92%	34	80,95%	32	80%
9-19	4	3,70%	3	11,54%			1	2,5%
Necunoscut	18	16,67%	3	11,54%	8	19,05%	7	17,5%

Din acestea putem observa că orgă potrivită pentru concerte, cu două manuale și cu pedale se găsește doar într-un singur loc, ceea ce este construită în Dej, în majoritatea cazurilor și în partea a doua a secolului al 19-lea sunt construite așa numite pozitivi, orgi cu un singur manual, fără pedale, maxim cu 8 registre. Cauza putea să fie lipsa banilor, respectiv aceea veche fixație reformată, conform căreia orga trebuie să servească la însoțirea cântecelor și nu la concerte. Rezultatul este în corelație și cu datele sociologice ale zonei, deoarece în regiunea cercetată se află doar două orașe (Dej și Reghinul Unguresc/Săsesc) și o localitate orășenească (Beclean). Astfel la Dej este de înțeles că în biserica gotică s-a construit o orgă pentru concerte, iar la Reghinul Săsesc și la Reghinul Unguresc deși comunitatea reformată maghiară era orășenească, a trăit în vecinătatea comunității majoritare de sași. Majoritatea orgilor celor trei protopopiate se află în bisericile satelor mai mici sau mai mari, unde este de înțeles că membrii bisericilor care erau agricultori nu au avut pretenții pentru construirea unor orgi mai mari. În multe cazuri și construcția unei orgi mai mici era un lucru ieșit din comun. Într-un mod interesant în protopopiatul din Dej numărul orgilor cu un singur manual și cu o singură pedală este mai mare, care numeric este egal, ca și a celor din Protopopiatul din Sic, și rămâne în spate cu o singură orgă față de cele din Gurghiu, dar proporția este mult mai mare al acestor orgi decât în celelalte două protopopiate. Dacă ne raportăm la numărul registrelor, atunci tot protopopiatul din Dej care deține puține orgi este pe primul loc cu cele trei bucăți de orgi cu 9 registre. În afară de acestea în protopopiatul din Gurghiu se mai găsește unu, în protopopiatul din Sic însă nici unul.

Numărul orgilor cu mărime necunoscută în mare se ridică tot la același nivel în toate cele trei protopopiate, diferență mai mare apare în cazul numărului registrelor, acest lucru se datorează diferențelor care se pot găsi în materialele din arhivă: pe când s-a putut reconstrui numărul registrelor în protopopiatul din Dej ale orgilor care au pierit, acest lucru în protopopiatul din Sic și Gurghiu nu a fost posibilă.

Cine au construit orgi în protopopiatele cercetate?

Lista constructorilor de orgi în cele trei protopopiate este destul de diversificată. Între ei găsim constructori de orgi care sunt cunoscuți la nivel național sau chiar internațional (Angster József, Kolonics István, Kerékgyártó István, Wegenstein Lipót și Fiul său, Ország Sándor, Rieger Ottó), maiștrii locali, a căror activitate se limitează la anumite zone (Johann Graef, Magyari Árpád), respectiv ne întâlnim și cu unele persoane necunoscute până acum, persoane care probabil au intrat în legătură cu construcția de orgi numai pentru câteva reparații (Kósa Béla, Makai Mózes).

Origini (constructori):

	Total		din Dej		din Sic		din Gurghiu	
Maiștrii locali	22	20,37%	7	26,92%	13	30,95%	2	5%
Transilvania de sud	19	17,59%	2	7,69%	5	11,91%	12	30%
Teritoriul actual al Ungariei	16	14,81%	7	26,92%	6	14,29%	3	7,5%
Banatul și Partium	6	5,56%	2	7,69%	3	7,14%	1	2,5%
Secuime	22	20,37%	5	19,23%	11	26,19%	6	15%
Necunoscut	22	20,37%	7	26,92%	13	30,95%	2	5%

Constructorii și reparatorii de orgi din cele trei protopopiate:

Nume	Locul de construcție	Reparații / Modificări	Lucrări neterminate / planuri
... András		Filipișu Mare	
Albert József		Băița, Reteag, Sânmărtin, Tonciu, Breaza, Cornești, Filipișu Mic, Ierņuțeni, Teaca, Voivodeni, Sic	
Angster József	Dej, Cămărașu		
Bakos Károly	Uriu, Reteag		Cireșoaia
Bartha György		Filipișu Mic, Periș, Păcureni, Ierņuțeni	
Bartha J.		Filipișu Mare	
Bartis Szabolcs		Filipișu Mic	
Benyő György		Dej	
Berki József		Unguraș	
Binder, Hermann		Fântânița	
Binder, Johann	Periș		
Binder, Samuel	Pădureni, Gornești		
Blahunka Lajos	Buza (?), Pălatca (?), Vișa	Nimigea	Nireș

Blahunka Sámuel		Târgu Lăpuș	Ocna Dej
Boda József	Bretea		
Boltres, Thomas	Beclean		
Crișan Gheorghe		Sânmartin	
Cseterky Sándor		Lăpușel	
Csintalan Gyula	Băița, Cristorel, Panticeu, Suatu	Răscruți, Bonțida, Pălatca	
Csoma István		Panticeu, Matei	Cămărașu
Dallos Alajos		Suseni	Gornești
Dobai ...	Fizeșu Gherlii		
Domoks Cs. Domokos		Unguraș, Fizeșu Gherlii (cu fiul său Zoltán), Sânmartin, Cămărașu	
Éder Antal Gyula	Coltău		
Einschenk, Carl		Ierņuțeni	
Einschenk, Otto și Reinhold		Glodeni	
Eitel, Andreas	Tonciu		Dej
Enyedi Ferenc		Lăpușeș	
Enyedi György		Bonchida	
Fischer Gyula și fii săi			Gornești
Gellért Pál		Lacu	
Gooß, Johann	Beica de Jos		
Graef, Johann	Cuzdrioara, Sic, Cireșoaia, Sic (?), Sânmartin		
Hahn, Johannes	Bonțida (?), Brâncovenești		
tânărul Hahn, Johannes	Reghinul Unguresc (?)		
Hörbiger, Wilhelm	Beclean	Nușeni	
Hunyadi ...		Beclean	
Kádár Márton	Gurghiu		
Kerekeș Nicu		Berchez	
Kerékgyártó István	Tiocu de Jos, Ocna dej, Lăpușel, Berchez, Reghinul Săsesc		Dej, Gornești
Kestner, Michael	Suseni		
Kis János		Cuzdrioara	
Klein, Martin		Fântânița	
Klink Sándor			Dej
Kolonics István	Hida, Chidea, Târgu Lăpuș, Nireș	Lăpușel, Sânmartin	Dămăcușeni, Berchez, Unguraș, Beclean
Konnert József	Cămărașu	Ocna Dej	

Konnert Márton	Luna de Jos(?)		Ocna Dej
Kósa Béla		Lăpușel	
Kovács László		Lăpușel	
Kovács László Attila		Brâncovenești	
Köpeczy József		Filpișu Mic	
Magyari Árpád		Dej, Târgu Lăpuș, Apalina, Pădureni, Gornești, Filpișu Mare, Reghinul Unguresc, Suseni, Iara de Mureș, Păcureni, Iernuțeni, Glodeni	Aluniș
Makai Mózes	Aluniș		
Mesnyi János		Bonțida, Sic, Suseni, Brâncovenești, Dumbrăvioara, Teaca	Suseni
Mezei János		Ciumăfaia	
Mezei János	Chesău		
Molnár Ferenc		Petrilaca de Mureș	
Molnár József	Unguraș	Colțau, Cătălina	
Moritz Ágoston Dupont			Fizeșu Gherlii
Nagy József	Răscruți, Unguraș, Lacu	Bozieș, Cireșoia	Târgu Lăpuș
Országh Antal	Sărmașu		
Országh Sándor	Borșa, Suseni		Cireșoia, Suseni
Pál Ferenc		Fizeșu Gherlii	
Pálfi Jenő		Aluniș	
Pap György		Cireșoia	
Pap János		Berchez	
Pap József		Beclean	
Pozsár Róbert		Colțau, Cătălina, Matei, Sărmașu	
Rieger Ottó	Miheșu de Câmpie	Chiochiș,	Cireșoia, Gornești, Aluniș
Riskó Alajos		Ocna Dej, Berchez	
Ruzitska György			Ocna Dej
Schneider, Carl	Dumbrăvioara, Voivodeni		
Sebastian, Rolf		Filpișu Mic	
Simó Ritter Zsolt		Gornești	
Simon László	Bața	Bădești, Luna de Jos, Chidea, Borșa, Răscruți, Unguraș, Bonțida, Chiochiș, Chesău, Vișa	Glodeni
Smith, John		Dumbrăvioara	

Souhenik János			Dej
Szabó Gy. László			Lacu
Szabó János	Apalina (?), Goreni, Vălenii de Munte, Filpișu Mare, Petrilaca de Mureș, Iernuțeni		
Szalay Gyula	Gurghiu		
Szeidl Ferenc		Goreni, Vălenii de Munte, Gornești, Beica de Jos, Aluniș, Suseni, Taca	
Szente Lajos			Suseni
Szentgyörgyi Bálint	Domokos,	Dés	
Szilágyi Károly		Dămăcușeni	
Takácsy Ignác	Chiochiș, Gherla, Breaza, Aluniș, Iara de Mureș, Fântânița, Ulieș, Glodeni, Teaca	Chesău, Sic, Gornești, Reghinul Unguresc , Tonciu	Ulieș
Török Albert		Aluniș	
Ugrai Márton		Brâncovenești	
Vass István	Lunca Mureșului, Păcureni, Toldal		
Vitai András			Ulieș
Wegenstein L. és Fia	Colțău, Cătălina, Cireșoia, Braniștea, Logig	Dej, Cireșoia, Matei (?)	Fizeșu Gherlii

O mare parte a maiștrilor profesioniști care au lucrat aici erau maiștrii locali, numai în protopopiatul din Gurghiu au lucrat mai mulți maiștrii din secuime, maiștrii care privind protopopiatul din Gurghiu putem considera aproape ca și locali. Maiștrii care veneau din Transilvania de Sud au lucrat mai mult în protopopiatul din Gurghiu, proporția mare a lor se datorează faptului că din punct de vedere geografic protopopiatul era aproape de centrele constructorilor sași de orgi din Transilvania de Sud, respectiv bisericile apropiate de sași au avut o influență asupra comunităților bisericesti reformate din zonă. În protopopiatele din Dej și din Sic maiștrii locali sunt suprareprezențați. Tot așa, distanța geografică a contribuit la faptul că participarea la construcții și la reparații de orgi a maiștrilor care proveneau din Transilvania de Sud a fost una foarte scăzută în această zonă. În ambele protopopiate au fost avantajați maiștrii locali, numai în câteva locuri excepționale au ajuns lucrările unor maiștrii sași din Transilvania de Sud (de exemplu Ocna Dej și Năsal).

S-a dovedit a fi un maistru foarte productiv în protopopiatele din Dej și Sic Johann Graef din Satu Nou, care a construit cinci orgi în protopopiatele din Dej și din Sic. Szabó

János cu cele 6 orgi construite personal depășește constructorul Johann Graef, dar lucrările sale se pot găsi dintre cele trei protopopiate numai în protopopiatul din Gurghiu, și cu atelierul său din Târgu Mureș se poate considera mai mult maistru din secuime, decât un maistru local. Privind operele sale lucrările efectuate acoperă un teritoriu mai mare ca și instrumentele muzicale ale lui Johann Graef. Szabó János poate nu este cel mai productiv, dar este cel mai interesant personaj privind construcția de orgi din Transilvania în secolul 19-lea. S-a autointitulat *artist naturalist*, adică și-a însușit meseria de constructor de orgi într-un mod autodidact. Lucrările sale sunt orgi pozitive cu 4-8 registre, care duc mai departe imaginea sonoră a orgilor din baroc de aceeași dimensiuni – acestea tocmai la mijlocul secolului al 19-lea. Pe masa de joc a instrumentului muzical din Mugeni pe etichetă a pictat și un desen cu el însuși.

Discipolul al lui Kolonics, Takácsy Ignác este cel mai activ constructor de orgi din secuime, în cele trei protopopiate a construit în total nouă orgi și în afară de acestea a efectuat lucrări de reparații și de modificări în cinci locuri. În stil și în structură (ca și un elev bun) a dus mai departe tradiția Kolonics, toate orgile sale sunt cu tractură mecanică cu cutie de suflu cu culise, dar în dispoziții apar și registrele romantice (de ex. Salicional). Orga scufundată în galerie este o modalitate de construcție des utilizată, a cărei compartiment de supape și cutia de suflu se găsește în partea de jos a instrumentului, iar claviatura, practic, este pe orgă, astfel aceste lucrări se pot caracteriza ca și „cu acționare peste”, astfel nu cu acționare din spate. Instrumentele muzicale din Teaca, Ulieș, Breaza s-au construit în acest stil, dar acestea sunt lucrări timpurii ale lui Takácsy. Lucrările sale ulterioare au fost construite într-un alt stil. La reparații conform obiceiurilor de atunci a construit cu plăcere pentru orgi cu acționare din spate o consola separată amplasată în fața instrumentului (ex. Tonciu, Reghinul Unguresc), orgi care conform principiilor de restaurare actuale au fost reconstruite în starea inițială (ex. în Tonciu).

Kolonics István este considerat un maistru din secuime, dar a construit numai 4 orgi în zona cercetată, dar din punctul de vedere al lucrărilor neterminate el este pe primul loc. Probabil dorința târzie de construire și de reconstruire a orgilor apărută în protopopiatele din Sic și din Gurghiu este cauza că solicitările de aici au sosit în ultimii doi-trei ani din viață al lui Kolonics, astfel nu a mai avut posibilitatea să construiască aceste instrumente muzicale.

Primele două lucrări ale lui Vass István care era discipolul lui Takácsy sunt în protopopiatul din Gurghiu, instrumentele muzicale din Păcureni și din Toldal poartă numerele 1 și 2. A construit cu drag orgi de diferite mărimi cu două burdufe gemene, decorate cu elemente clasiciste și de baroc târziu.

Secolul al 20-lea a adus o deschidere mai mare a pieței de construcții de orgi, apar și lucrările constructorilor de orgi din Ungaria în bisericile din Transilvania. Cel mai căutat constructor de orgi în această zonă a fost Kerékgyártó István din Debrețin, a construit cinci orgi noi, respectiv în Dej și în Gornești a depus planul de reparații/de restaurare de orgi. Bakos Károly din Cegléd a construit numai două orgi noi în protopopiatul din Sic, în Cireșoaia încercarea lui nu a avut succes. Printre atelierile de construcții de orgi mai mici din Ungaria apar și firmele cunoscute la nivel național: Angster József în Dej și în Cămărașu, Országh Sándor în Borșa și Suseni, Rieger Ottó în Miheșu de Câmpie, Országh Antal a construit o orgă în Sărmașu. Angster József probabil era o firmă prea mare de a se angaja în reparația orgilor mai mici, dar Országh Sándor, Rieger Ottó s-au angajat (s-ar fi angajat) în lucrări de reparații și de construcție orgi, dar nu au putut realiza aceste lucrări datorită primului război mondial.

Csintalan Gyula și Simon László din Cluj și-au început cariera la începutul secolului al 20-lea, dar dintre cei doi Csintalan a fost mai activ în cele trei protopopiate privind construcția de orgi: pe când el a construit patru orgi, Simon László a construit doar una, și asta doar după primul război mondial. Dar cu privire la lucrările de reparații a fost mai activ Simon László: el a efectuat recondiționarea de fluier și a efectuat alte lucrări de reparații ale pagubelor cauzate de război în zece locuri din această zonă, pe când Csintalan a efectuat lucrări de reparații numai în trei locuri. După cumpăna dintre secole „pătrunde” în cele trei protopopiate firma Wegenstein din Timișoara, care a construit cinci orgi noi și a reparat probabil trei orgi.

Perioada de după primul război mondial este unanim perioada maiștrilor locali în construcția și reparația orgilor: Simon László și Csintalan Gyula în împrejurimea Clujului, Szeidl Ferenc a lucrat în zona Mureșului. Multe dintre lucrările de reparații au rămas pe perioada de după al doilea război mondial, când pe lângă maiștrii mai vechi (Szeidl Ferenc) au apărut și noi maiștrii: Mesnyi János a învățat la Szeidl Ferenc (a reparat 6 orgi), au apărut din necunoscut Magyari Árpád și Bartha György care au reparat orgi în zona Gurghiului. Magyari Árpád a adus 12 orgi în funcțiune cu lucrări de calitate diferită, este specific lucrărilor sale că fluierile de la fațadă lipsă au fost înlocuite cu fluier din zinc vopsite într-un albastru specific. Domokos Cs. Domokos din Borla a activat în anii 1960, a reparat cinci orgi în cele trei protopopiate.

Ultima reparație/intervenție:

	Total		Dej		Sic		Gurghiu	
< de 10	18	23,38%	5	27,78%	6	20%	7	24,14%

ani								
10-25 ani	6	7,79%			3	10%	3	10,34%
>25 de ani	53	68,83%	13	72,22%	21	70%	19	65,52%

Nici anii 1990 nu au adus schimbarea așteptată în construcția de orgi din Transilvania, în ultimii 25 de ani s-a construit doar o singură orgă în cele trei protopopiate. Respectiv și lucrările de reparații s-au început destul de târziu, dorința de reparație a orgilor a început doar la începutul anilor 2000. Cel mai căutat maestru în această perioadă este Albert József din Cluj, care a lucrat până acum la 11 orgi. Celălalt constructor din Cluj, Pozsár Róbert a efectuat reparația capitală la patru instrumente muzicale.

În afară de aceste reparații, orgile din cele trei protopopiate sunt într-o stare deplorabilă. La marea parte a instrumentelor muzicale existente în prezent (aproape 70%) în ultimii 25 de ani nu s-au efectuat nicio intervenție. Cele mai multe orgi reflectă starea din al doilea război mondial sau tocmai situația din primul război mondial, fără fluiere din prospect, cu fluiere interioare lipsă sau compresate, aproape de distrugere totală. Pe lângă acestea este un rezultat semnificativ, că în ultimii 10 ani s-au efectuat lucrări de reparații la mai mult de 23% dintre orgile cercetate, din cele trei protopopiate cea din Dej este pe primul loc din punct de vedere al proporției (27,78%), numeric însă cea din Gurghiu (7 orgi). În ansamblu putem spune că dintre cele trei protopopiate, protopopiatul din Gurghiu este aceea unde ne mai putem aștepta la reparații, în protopopiatele din Dej și din Sic datorită scăderii efectivului de persoane nu prea ne putem aștepta, că în viitorul apropiat comunitățile bisericesti vor iniția lucrări de reparații, restaurări de orgi.

Întrebări, sarcini, obiective ulterioare

Prima întrebare care apare este că ce rost are prezenta lucrare? Evident că nu ajută la salvarea concretă a instrumentelor muzicale, dar prin adunarea datelor găsite în arhiva instrumentelor muzicale s-a reușit clarificarea istoriei celor mai multe orgi. Astfel se poate spune că deși cu această lucrare nu se face un pas înainte în salvarea instrumentelor muzicale, documentația lor însă a devenit relativ completă. Iar acest lucru poate să vină în ajutor constructorilor de orgi în restaurările următoare.

În urma cercetării a apărut și întrebarea cu privire la soarta instrumentelor muzicale cercetate. Am văzut că marea parte a acestora se găsesc în biserici unde biserica „a îmbătrânit”, efectivul enoriașilor a scăzut, și conform unor calcule umane șansele restaurării sunt foarte mici. Valoarea ca și monument de artă a unor instrumente muzicale nu este

semnificativă, astfel nu ar merita cheltuirea unor sume mari pe restaurare, dar păstrarea lor în starea actuală ar fi importantă, datorită faptului că și în starea actuală reprezintă o amintire semnificativă a construcției de orgi în Transilvania. Și considerațiile practice arată că și dacă s-ar putea efectua reparația câtorva orgi, nu ar fi cine să cânte pe aceste instrumente. Astfel sarcina principală este să se păstreze în starea lor actuală.

În cazul orgilor mai valoroase și care nu prezintă o degradare semnificativă se poate lua în considerare calea de mutare într-o biserică mai populată. Găsim și un exemplu pozitiv cu privire la mutarea orgilor (mutarea instrumentului muzical din Panceu în Matei), respectiv restaurarea orgii construită de către Johann Graef din Bozieș care s-a degradat aproape în totalitate. Așteptăm un loc nou și restaurare și orga construită în stil baroc din Năsal, care deocamdată s-a putut salva doar prin demolare din biserică foarte umedă și ruinată. Cantitatea mare a orgilor foarte deteriorate și sărăcia din biserici reprezintă un obstacol în acest proces, încă nu putem vedea viitorul orgilor din Tiocu de Jos, din Ciunăfaia, Bădești, Borșa. Răspunsul se află la constructorii de orgi și la biserici, eventual între orgile care ar trebui salvate se poate stabili o ordine de prioritate.

Din punctul de vedere al cercetării noastre scopul a fost explorarea resurselor din arhive, iar această lucrare a fost doar un pas mic în explorarea totală a orgilor din zona Transilvaniei. Dintre protopopiatele reformate istorice s-a realizat cercetarea în patru protopopiate (Târnavă, Dej, Sic și Gurghiu), explorarea celorlalte protopopiate este o sarcină ulterioară. După ce terminăm vom primi o imagine relativ completă despre construcțiile de orgi din bisericile reformate din Transilvania, în urma căreia putem să obținem informații despre constructorii necunoscuți, despre locul de origine a orgilor.

Datorită faptului că reformații au cumpărat orgi în primul rând de la bisericile de sași, ar fi util să se efectueze o cercetare și în bisericile evanghelice de sași. De asemenea ar fi prielnică și explorarea istorică pe baza resurselor din arhivă a orgilor romano-catolice și unitariene, și din acestea am putea obține date valoroase. După aceste cercetări ar trebui strânse și datele despre orgile care nu mai există. Unicul obiectiv al legăturilor dintre biserici în secolul al 18-19-lea, în multe cazuri, a fost doar cumpărarea-vânzarea orgilor, din această cauză putem să afirmăm că vom primi o imagine completă despre construcția de orgi din Transilvania, dacă în fiecare biserică se va efectua o cercetare asemănătoare a orgilor. Astfel am putea obține informații nu numai despre orgile construite aici și despre maeștrii constructori de orgi, ci și istoria orgilor din bisericile reformate ar fi mai completă prin cunoașterea „preistoriei” instrumentelor muzicale ajunse aici.

Să fie această lucrare un pas înainte în atingerea scopului de mai sus.

Cuvinte-cheie

Orgă, orgi din Transilvania, istoria orgilor din transilvania, constructori de orgi, reformație, muzică bisericească, muzică de orgă, istoria bisericii protestante